

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ (2005–2010 рр.)

Стаття присвячена проблемним аспектам в етнополітичній сфері, які особливо загострилися останніми роками в Україні: етнополітичній ситуації в прикордонних областях, набуття подвійного громадянства, державній політиці в етнокультурній сфері.

Ключові слова: етнічні меншини, етнокультурна політика, етнічний конфлікт, етнічна лояльність, подвійне громадянство.

Державність і етнічні спільноти являються собою суміжні конкуруючі рівні організації соціального життя. Консолідація і громадсько-політична активність етнічних спільнот має за кінцеву мету здобуття державного статусу, тоді як держава намагається контролювати етнополітичні процеси. Від початку 1990-х рр. більш ніж третина держав світу має внутрішні конфлікти, де майже завжди присутня етнічна складова. На думку Моніки Тофт, автора книги “Географія етнічного насильства”, шанс, що етнічний конфлікт переросте у військову протидію з владою вдвічі вище, ніж подібна вірогідність для інших типів конфліктів.

Період 1990-х рр. – початку XXI ст. з етнополітичної точки зору в Україні характеризувався організаційним оформленням громадсько-політичних об’єднань нацменшин, створенням відповідної законодавчої бази, яка гарантує забезпечення прав, свобод і обов’язків представників національних меншостей, не зважаючи на те, що Україна не є багатонаціональною державою. У питаннях забезпечення прав національних меншин Україна гідно поцінована з боку міжнародної спільноти.

Сучасні етнополітичні реалії незалежної України не відносяться до категорії гостро конфліктних, проте вирізняються специфічними особливостями, які є потенційно загрозливими. Останнім часом в Україні формується низка факторів, що сприяють зростанню напруги в етнополітичній сфері. Варто вказати на універсальні ознаки, запропоновані західним аналітиком, Т.Р. Гарром, за якими можливо спрогнозувати наближення етнополітичної напруги. 1) Етнічна меншина вимагає більшої автономії, у порівнянні з існуючим станом. 2) Ризик початку активної боротьби національної меншини особливо зростає (до 60%), якщо в історичному минулому вона мала власну державність. При цьому історичні обставини появи і причини зникнення цієї державності важливої ролі не відіграють. 3) Чим вищий рівень організації меншини (наприклад, об’єднання на релігійному ґрунті), тим більший ризик активізації боротьби за свої національні інтереси. 4) Зростання етнічної напруги, особливо в регіонах з етнічними групами, поділеними між різними державами, найбільш вірогідне за умов наявності розвиненої інфраструктури та інформаційних технологій. 5) Чим вищий є рівень народжуваності етнічної групи в регіоні, тим активніше вона бореться за свої права. 6) Активізація політичної боротьби етнічної групи тим вірогідніша, якщо подібний досвід вже був в історичному минулому¹.

В наукових працях неодноразово вказувалося на існування певного парадоксу: найбільша кількість етнічних конфліктів і протистоянь з’являються в державах, які переходять до демократичних засад державотворення. Мистецтво державного управління етнополітичною сферою полягає саме в тому, щоб існуючі проблеми вирішувати саме демократичними методами.

Аналіз етнополітичної ситуації в Україні у 2005–2010 рр. засвідчує, що джерела етнополітичної напруги не зменшилися, а набули нових імпульсів. Принциповою особливістю нинішньої ситуації є підвищений вплив зовнішньополітичних факторів на етнополітичну ситуацію, особливо в західних регіонах України. Переважне розташування етнічних груп у прикордонних регіонах об’єктивно сприяє активізації регіональних рухів, посилює відцентрові

тенденції. До того ж, Україну відрізняє висока концентрація національних меншин у відповідних ареалах, що є відмінним від інших пострадянських держав. В нашій державі середня чисельність національної меншості, яка має свій етнічний ареал втричі більше, ніж, наприклад, у Росії.

Вступ Румунії до складу ЄС посилив позиції румунської нацменшини в Буковині і Одеській області. Існує досить складний вузол протиріч у міждержавних відносинах України, Молдови і Румунії. Фактично, Україну сьогодні намагаються вивести на шлях перегляду післявоєнного західного кордону. Румунський президент Т. Бесеску, відомий заявами про швидке повернення молдавських земель під руку Бухареста, заявив про необхідність передачі частини Одеської області Кишиневу. Мова йде про колишню фортецю Четатя Албе (Біла фортеця), нині – Білгород-Дністровський. Повернення цього “виходу до моря” давно мусується праворадикальними партіями Молдавії, а також Румунії, що ратують за об’єднання двох країн. Румунами досі не підписано базовий договір з Молдавією. За словами Бесеску, “немає необхідності укріплювати з власної нашої волі наслідки акту часів Другої світової війни”².

Румунія фактично єдина країна, з якою Україна остаточно не розв’язала питання делімітації кордону. Переговорний процес, розпочавшись у 1997 р., завершився у 2000 р. підписанням двох документів. Йдеться про Договір про режим державного кордону й Угоду про розмежування континентального шельфу та виняткових економічних зон у Чорному морі. Тривале протистояння України і Румунії завершилося рішенням Міжнародного суду в Гаазі у лютому 2009 р., який визнав, що о. Зміїний не може вважати частиною берегової лінії України, по якій визначається серединна лінія при делімітації континентального шельфу і виключної економічної зони. Суд визнав Зміїний островом, але не врахував це при делімітації морського шельфу. В результаті до Румунії відійшло 79,34% спірних територій у Чорному морі. Геологи цілком обґрунтовано вважають цей район багатим на поклади газу і нафти високої якості. Їх обсяги оцінюються в 100 млрд м³ та 10 млн т відповідно³.

Черговим об’єктом спірних територій, з позицій Бухареста, є острів Майкан в дельті Дунаю. Згідно міжнародного права, коли кордон між державами проходить по річці, то це є лінією фарватеру, якщо не домовлено інакше. Нині фарватер змінився, і судна проходять між Майканом і українським берегом. Існуючий прохід суден через українське русло Бистре економічно більш вигідний як українським суднам, так і іноземним. На цій підставі румунська сторона вимагає передачі о. Майкан Румунії, намагаючись долучитися до економічно вигідного контролю над річковими перевезеннями по Дунаю. З цією метою споруджується дамба, щоб контролювати викид води тільки у румунську Сулимську протоку і тим самим забезпечити прохід суден тільки по румунській дельті Дунаю.

В останні роки посилюються реваншистські вимоги з боку націоналістичних організацій Румунії. 28 листопада 2008 р., з нагоди 90-річчя окупації Буковини Румунією румунська націоналістична організація “Noua Dreapta” (Нові Праві), член Європейського Національного Фронту, провела пікетування Українського посольства у Бухаресті з вимогами припинити “утиски” румунського населення та надати Північній Буковині та Бессарабії (Чернівецька область) статусу автономії. Участь у акціях взяла група буковинських депутатів Чернівецької облради. Румунські націоналістичні організації звинувачують українську владу у застосуванні заходів агресивної асиміляції румунської громади в Північній Буковині, Бессарабії та Південному Закарпатті, зокрема, у ліквідації румунської мови в школах.

У березні 2005 р. було створено міжрегіональне об’єднання “Румунська спільнота України”, що, за висловом лідерів організації, завершило тривалий 12-річний процес “об’єднання в один кулак” найбільш активної частини румунської меншини. До складу об’єднання увійшло 11 румунських національно-культурних товариств⁴.

Все більшого розмаху набуває процес отримання румунських паспортів громадянами України. При цьому румунська сторона враховує не національну належність, а факт проживання на території, яка колись входила до складу Румунії. Ця категорія населення фіксується румунською статистикою як “бесараби” (громадяни України і Молдови). До того ж, їм надається відчутна перевага перед іншими категоріями іноземних громадян. Це дозволяє зробити припущення, що видача громадянам України румунських паспортів проходить не як набуття громадянства, а як відновлення втраченого громадянства. До 1940 р. усі мешканці Північної

Буковини незалежно від національної приналежності були громадянами (підданими) королівської Румунії. Відповідно, усі вони отримали право на відновлення свого втраченого, внаслідок “Великого Політичного Переділу” згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, громадянства. Згідно з офіційною статистикою громадяни України і Молдови з 2002 по 2007 рр. включно отримали 3041 паспорт. За неофіційними даними, ця цифра сягає 50 тис.

Відповідно до перепису населення 2001 р. в Україні проживають 190.900 етнічних румун (0,3% населення держави), з них 175.051 (91,7%) вважають румунську мову рідною. Головними місцями компактного проживання румунів в Україні є Чернівецька (114 600) та Закарпатська (32 100) області. Решта румунського населення проживає ще в шести регіонах України. В Україні діє 19 громадських румунських організацій, більшість із яких співпрацюють з місцевою та виконавчою владою держави. За даними 2006 р., на задоволення культурних потреб румунської меншини з державного бюджету України було виділено суму, еквівалентну 1 322 000 доларів США. В Україні зареєстровано 14 регулярних газет, які видаються румунською мовою, дві з них офіційно розповсюджуються по всій території країни, 12 – у межах регіонів, 6 видань друкуються виключно румунською мовою, решта використовує й інші мови. У 2006 р. на підтримку румунсько мовної преси з держбюджету України було виділено суму, еквівалентну 105 тис. доларів США. У Чернівецькій та Закарпатській областях ведуться щоденні трансляції румунською мовою на місцевому телебаченні, включаючи підготовку щотижневих інформаційних та культурологічних програм. Центри румунського мовлення діють у рамках обласних Державних телерадіокомпаній. В Україні працюють 47 румунських дитячих садків, три українсько-румунські дитячі садки, 92 школи та коледжі з румунською мовою викладання на 20 058 студентів, шість румунських художніх шкіл, 13 шкіл з частковим викладанням румунською (на 2746 учнів). 329 учнів вивчають румунську мову як “предмет на вибір”. Державний університет у Чернівцях готує вчителів із румунською мовою викладання практично з усіх шкільних предметів. В Україні культурні права румунської меншини підтримуються національними програмами з культури та освіти. Румунська спільнота має 329 фольклорних колективів та груп, в Україні діє 63 румунські культурні центри та клуби, 88 громадських та 76 шкільних бібліотек. З ініціативи місцевої влади Закарпатської та Чернівецької областей щороку проводяться кілька фестивалів румунського фольклору та мистецтв⁵.

Проте ці державні заходи з підтримки не тільки румунської, але й інших національних меншин значно нівелюються введенням Шенгенської візи і, як наслідок, значним ускладненням в'їзду громадян України в нещодавно достатньо відкриті країни Центрально-Східної Європи. Реалізуючі націоналістичні реваншистські ідеї повернення втрачених земель, в сусідніх державах відбувається відкритий процес порушення українського законодавства щодо заборони подвійного громадянства, активізуються серед населення України настрої приєднання регіонів до сусідніх держав, створення мікро-автономій, що в цілому загрожує територіальній цілісності України. З'являються й інші форми підкреслення етнічної лояльності до громадян України, наприклад, паспорт етнічного поляка, отримати який можна від 2009 р. за умови підтвердження польського походження.

Лояльність до угорців України послідовно демонструє Угорщина, яка спростила для громадян України угорського походження процедуру в'їзду. Прем'єр міністр Угорщини Віктор Орбана активно проводить політику, яку аналітики називають “м'яким націоналізмом” – це ідеї єдності нації та надання прав та громадянства тим угорцям, які перебувають за межами сучасної Угорщини. При цьому про переселення до Угорщини не йдеться: цій політичній силі потрібно, щоб “нові співвітчизники” не покидали свої території. Угорщина активно лобіює закон про подвійне громадянство в сусідніх країнах, де проживає угорська спільнота.

На відміну від України, у поправках до нового “Закону про громадянство” (2011 р.) Словаччини передбачена втрата громадянства Словаччини, якщо громадянин на добровільній основі хоче отримати громадянство іншої країни. Це була реакція на ухвалення парламентом Угорщини спрощеної процедури отримання громадянства Угорщини для угорців, які проживають за кордоном. (При цьому подвійне громадянство в Словаччині допускається для громадян, які мають шлюб з іноземцем, для дітей, у яких батьки мають різне громадянство)⁶. З погіршенням соціально-економічної ситуації, найбільшу загрозу угорські ініціативи будуть мати для України, де в Закарпатті проживають до 150 тис. угорців.

Аналогічні кроки здійснює російська влада, яка активно проводить видачу російських паспортів громадянам України, особливо в АР Крим, на основі закону “О государственной политике России в отношении соотечественников за рубежом” (1999 р.).

В цілому такі кроки урядів сусідніх держав порушують головний принцип демократичного державотворення – рівність прав всіх громадян перед законом.

За нинішніх умов ще більше актуалізується проблема здобуття автономії національними меншинами. Пропагується ідея створення “солотвинської автономії” для румунів. У березні 2009 р. з України були вислані працівники посольства Румунії, за повідомленням преси, звинувачені, окрім іншого, у здійсненні зусиль щодо поширення у румуномовному середовищі України уніоністських і сепаратистських настроїв, прихованому фінансуванні громадських організацій й культурологічних товариств, що пропагують антиукраїнські ідеї⁷.

Часом місцеві адміністрації підтримують регіональні рухи, які все більше демонструють свою антидержавну позицію. У березні 2007 р. Закарпатська обласна рада прийняла рішення про визнання окремої національності “русин” і внесення її до переліку національностей краю. За переписом 2001 р. русинами у Закарпатській області визнали себе 10 тис. із 1 млн 253 тис. населення області. Згодом русинська мова увійшла в атлас ООН до переліку зникаючих мов, які потребують особливої опіки. Наприклад, на 2-му Європейському конгресі підкарпатських русинів було прийнято “Акт відновлення русинської державності”, в якому йшлося про те, що русинському народу неможливо надалі зберігати свою національну особливість в складі України, влада була звинувачена в етнознищенні і дискримінації з ознаками геноциду та ін.⁸ Це при тому, що приїзд частини делегатів, котрі стали учасниками русинського конгресу, оплачували районні державні адміністрації⁹.

Про доволі сильні позиції русинського руху в місцевій владі свідчить дискусія навколо ухвалення прапора Закарпатської області. Частина делегатів облради відстоювала, фактично, проект Народної Ради русинів Закарпаття: російській триколон з історичним гербом краю – ведмедем.

У зверненні УРП “Собор” до Президента України наголошувалося, що ці барви побутували на Закарпатті у 20-х роках минулого століття під впливом представників білоемігрантського руху, які знайшли прихисток в Ужгороді й робили все можливе, для того, щоб утвердити “російськість” краю. Натомість історичними барвами Закарпаття, зафіксованими у численних історичних джерелах, були синя й жовта. Такий прапор був затверджений на сесії Закарпатської облради 27 лютого 2009 р.

Які головні вимоги висувують національні меншини до державної влади? Вони не повною мірою задоволені станом справ, що склався у сфері діяльності органів державної влади із забезпечення їхніх інтересів, реалізації потреб і культурно-духовних запитів. У цьому аспекті, наприклад, угорська етнічна спільнота передусім звертає увагу на неналежне виконання чинного законодавства України в частині, що стосується регулювання міжнаціональних відносин і забезпечення інтересів нацменшин.

Подальшої гармонізації вимагають питання освіти. Представників угорської меншини непокоїть нестача вищих навчальних закладів з угорською мовою навчання, а існуючі – Ужгородський національний університет (факультет угорської філології) та Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово (до викладання у цьому закладі запрошуються викладачі з м. Ніредьхазы, Угорщина) не враховують усього спектру потреб етнічних угорців. Поряд із цим їх не задовольняють умови вступу до українських вузів, які впродовж останнього часу ускладнилися і стали нерівними для українських і угорських дітей¹⁰.

Все голосніше лунають вимоги про парламентське представництво за національною ознакою. Угорська національна меншина розглядає доцільність присутності своїх представників у парламенті України за зразком інших європейських держав. При обговоренні проблем толерантності і національно-культурних потреб нацменшин все частіше апелюють до досвіду Косова. Нагадаємо, що Угорсько-українська декларація про забезпечення прав національних меншин була підписана ще у 1991 р., в якій сторони домовились виступати в подальшому проти будь-яких кроків, спрямованих на звуження прав національних меншин. 17 липня 2007 р. в Будапешті відбулося підписання протоколу XIII засідання українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, де йдеться про вивчення сторонами “питання щодо забезпечення представництва національних меншин у парламентах обох країн”¹¹.

Нові непорозуміння виникли у зв'язку з введенням в Україні загального тестування. Вимоги представників нацменшин межують з порушенням українського законодавства. Зокрема, з'являються рекомендації для випускників угорсько мовних шкіл Закарпатської області створити в Закарпатській області Регіональний центр оцінювання якості освіти угорською мовою, українську мову в школах для нацменшин є пропозиції перевести до категорії іноземної. Скандальних відтінків набула проблема вивчення угорською нацменшиною в Україні української мови. Невдоволення цієї найбільшої в Закарпатті спільноти виникло через наказ Міністерства освіти, яким збільшується кількість годин викладання українською мовою в школах нацменшин. Учителі нарікають, що для багатьох угорсько мовних дітей українська взагалі є "іноземною", вони її не розуміють і викладати якісь предмети цією мовою з початкових класів нереально. Але називають абсурдною й іншу ситуацію в освіті – коли громадянин України, хоча це стосується не лише угорської спільноти, належно не знає державної мови. З іншого боку, чимало представників угорської нацменшини скаржаться, що через недосконале володіння українською у них виникали проблеми зі здобуттям вищої освіти чи працевлаштуванням¹². Нині триває вдосконалення системи ЗНО щодо побажань громадських організацій національних меншин, зокрема розглядається питання щодо запровадження з 2012 р. зовнішнього тестування з мови та літератури тих національних меншин, на мовах яких здійснюється освіта в Україні.

Для росіян – як найбільшої етнічної групи в Україні, мовне питання, за даними соціопитувань, займає "золоту середину". Серед невідкладних питань цю проблему відзначили в цілому по Україні 14,3% громадян. На Сході України – у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській областях ці проблеми невідкладними вважає тільки кожний восьмий опитаний, або 13,1%. За даними соціологічних опитувань, проведених американськими, українськими та російськими фахівцями у трьох містах України (Львові, Києві, Сімферополі), 54% опитаних росіян у Львові і 65% у Києві згодні з тим, щоб їхні діти навчалися в українських школах, і майже всі росіяни у Львові й Києві (відповідно 96 і 91%) визнають, що їхні діти повинні вільно володіти українською мовою. Неможливість навчатися рідною мовою є актуальним для 16,6% росіян, відсутність можливостей для розвитку національної культури – 6,9%¹³.

За даними Книжкової палати України у 2008 році річний тираж книг та брошур складав українською мовою 32 606 тисяч примірників, або 56%, а російською – 22 535 тисячі, або 38,7%. Що ж стосується газет, то у 2008 році із загального тиражу 3 966 113 тисяч примірників, російськомовні становили 2 647 385 тисяч, або 66,7%, українською мовою вийшло 1 141 877 тисяч примірників, що становить 28,7%¹⁴. Тільки у Києві, наприклад, в освітніх закладах викладається 24 мови¹⁵.

Процеси глобалізації змушують переходити на якісно новий рівень у мовній політиці: інтеграція у світове товариство вимагає володіння, як мінімум, трьома мовами: материнською, державною, англійською. Проте для всіх громадян України важливе розуміння того, що на даному етапі державна мова має отримувати належну підтримку в силу історичних обставин і умов її функціонування. Розуміння такого підходу може зняти суспільну напругу з питань мовних пріоритетів.

В цілому треба зазначити, що в етнополітичній сфері у 2005–2010 рр. не спостерігалася консолідація національних меншин навколо держави. Цьому сприяє не тільки складна соціально-економічна ситуація, але й слабкість ідейного стрижня сучасного процесу державотворення. Національні товариства і громади підтримуються державою на низькому рівні, що змушує їх все більше орієнтуватися на допомогу з боку інших держав (Туреччини, Польщі, Румунії, Ізраїлю, Росії та ін.).

Те, що сусідні держави активізували свою політику в не толерантних формах свідчить про необхідність якнайшвидшого реагування України на ці процеси, в першу чергу шляхом посилення гуманітарної політики, поглибленої державної роботи з національними меншинами, формування юридичних механізмів для регулювання проблеми подвійного громадянства, створення гідних соціально-економічних умов проживання українського суспільства.

- ¹ <http://www.podrobnosti.ua/analytics/2005/03/17/188146.html>
- ² Румуни зазіхають на південь України // Независимая газета – 2008. – 21 квітня.
- ³ Суд ООН решил спор вокруг острова Змеиный http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/international/newsid_7867000/7867537.stm
- ⁴ Румунська спільнота України збирається до купи 14.04.05 (16:01) // <http://news.uzhgorod.ua/novosti/10594>
- ⁵ Актуальний коментар. Неурядова організація “Права людини без кордонів” провела порівняльний аналіз захисту національних меншин в Румунії і в Україні // www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=798188
- ⁶ Парламент Словакии запретил двойное гражданство // <http://ua-reporter.com/novosti/89744>
- ⁷ <http://www.pravda.com.ua/news/2009/3/5/90869.htm>
- ⁸ Мартин В. Барліг для Балогі // Дзеркало тижня. – 2008. – 1–8 листопада. – №№ 41 (720).
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Жосан О. Деякі аспекти сучасного стану, проблем і перспектив для національних в Україні на прикладі угорської спільноти як складової українського суспільства // Форум націй. Газета національних громад України. – 2009. – 3/82 // <http://uzhgorod.net.ua/news/31357>
- ¹¹ Фенич В. Капітуляція – перед ким? “Несвоєчасні” роздуми про сучасні українсько-угорські відносини / <http://orthodoxy.org.ua/uk/2008/09/11/19092.html>
- ¹² Петрів Н. Якої мови більше потребують угорці в Україні? 23.09.2008 // Радіо Свобода // radiosvoboda.org
- ¹³ Музика Л., Тищенко Ю. Як живеться росіянам в Україні? // <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/04/23/3899542/>
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Образование для устойчивого развития: на пути к обществу знания: Национальный доклад Украины, представленный на Международный форум “Развитие системы образования в Украине в 1995–2004 гг.” <http://cis.bsu.by/second.aspx?uid=51&type=Article>

Статья посвящена проблемным вопросам в этнополитической сфере, обострившимся в последние годы в Украине: этнополитической ситуации в приграничных областях, получения двойного гражданства, государственной политике в этнокультурной сфере.

Ключевые слова: этнические меньшинства, этнокультурная политика, этнический конфликт, этническая лояльность, двойное гражданство.

The article is devoted to the problematic questions in ethnic policy, which to intensify during the last years in Ukraine: ethno-policy situation on the western borders, reception of dual citizenship, public policy in ethno cultural sphere.

Keywords: ethnic minorities, ethno cultural policy, ethnic conflict, ethnic loyalty, dual citizenship.